

การสำรวจกล้วยไม้ป่าในพื้นที่โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เขื่อนอุบลรัตน์ จ.ขอนแก่น

Survey on wild orchids diversity in the area of Plant Genetic Conservation Project
under The Royal Initiative of Her Royal Highness Princess Maha Chakri Sirindhorn,
Ubolratana dam, Khon Kaen

ฐิติพร พิทยาอุทวินิจ^{1*}, วิไลลักษณ์ ชินะจิตร¹, อำนวย คำตื้อ¹, เกษสุดา เดชภิมล¹,
พัฒนาภรณ์ วงษ์ทรงยศ¹, สัจด์ ปัญญาพฤษ¹, สมยศ บุญญสมภพ¹ และ วรชาติ โตแก้ว²
Thitiporn Pithayawutwinit^{1*}, Wilailak Chinachit¹, Amnuoy Kamtuo¹, Ketsuda Dejbhimol¹
Pathanaporn Wongsongyot¹, Sa-ngad Panyapruek¹, Somyot Boonyasompop¹
and Worachat Tokaew²

บทคัดย่อ: การสำรวจกล้วยไม้ป่า ในพื้นที่โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทำการสำรวจในพื้นที่ เขื่อนอุบลรัตน์ จ.ขอนแก่น ในระหว่างเดือนมกราคม ถึงกันยายน 2552 บริเวณเส้นทางสำรวจ 3 เส้นทาง ซึ่งเป็นตัวแทนของพื้นที่ปกปักพันธุกรรมพืช พบกล้วยไม้ป่า จำนวน 12 ชนิด เป็นกล้วยไม้อิงอาศัย 9 ชนิด กล้วยไม้ดิน 3 ชนิด จัดจำแนกอยู่ใน 9 สกุล เป็นกล้วยไม้สกุลหวาย (*Dendrobium*) มากที่สุด จำนวน 3 ชนิด รองลงมาคือสกุล *Cleisostoma* จำนวน 2 ชนิด ผลการสำรวจจะนำมาเป็นข้อมูลเบื้องต้นในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน
คำสำคัญ: กล้วยไม้ป่าและเขื่อนอุบลรัตน์

Abstract: Survey on wild orchids diversity in Plant Genetic Conservation Project Under The Royal Initiative of Her Royal Highness Princess Maha Chakri Sirindhorn : Ubolratana dam, Khon Kaen province was carried out during January to September 2009. Three route surveys were representative of the protected region. Twelve species from nine genera of wild orchids were found, they were nine species of epiphytic orchids and three species of terrestrial orchids. Species in each genus were identified. They were three species in genus *Dendrobium* and two species in genus *Cleisostoma*. The preliminary survey results will be used for orchid conservation and sustainable utilization.

Keywords: wild orchids and Ubolratana dam

¹ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น อ.เมือง จ.ขอนแก่น 40002

Faculty of Agriculture, Khon Kaen University, Amphoe Muang, Khon Kaen 40002, Thailand

² คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม อ.เมือง จ.มหาสารคาม 44000

Faculty of Science and Technology, Rajabhat Maha Sarakham University, Amphoe Muang, Maha Sarakham 44000, Thailand

* Corresponding author: thipit@kku.ac.th

บทนำ

ในปัจจุบันกล้วยไม้ป่าในธรรมชาติมีจำนวนลดลง เนื่องจากพื้นที่ป่าถูกทำลาย และการนำกล้วยไม้ออกจากป่าเพื่อการค้า ทำให้กล้วยไม้ในถิ่นเดิมลดจำนวนลง และอาจสูญพันธุ์ไปจากแหล่งกำเนิด ด้วยความหลากหลายของป่าเมืองไทย ส่งผลให้ถิ่นอาศัยของกล้วยไม้ป่ามีความหลากหลายมากตามไปด้วย มีการสำรวจพบกล้วยไม้ป่าในประเทศไทย 177 สกุล จำแนกเป็นชนิดได้ 1,135 ชนิด (Thaitong,1999) กระจายพันธุ์อยู่ทุกภูมิภาค โดยในแต่ละพื้นที่มีจำนวนและชนิดแตกต่างกันไป โดยเฉพาะในพื้นที่อนุรักษ์ที่ได้รับการดูแลอย่างจริงจัง มีการสำรวจกล้วยไม้ในหลายพื้นที่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ อุทยานแห่งชาติน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์ อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา และอุทยานแห่งชาติภูเรือ จังหวัดเลย โดยรายงานการค้นพบไว้ 228 ชนิด (กิตติและนฤมล, 2550) 129 ชนิด (วรชาติและประนอม, 2552) 106 ชนิด (อมรัตน์, 2548) และ 112 ชนิด (วรชาติและคณะ, 2551) ตามลำดับ นอกจากนี้ยังมีพื้นที่ปกปักพันธุ์กรรมพืชอีกหลายแห่งนอกเขตอนุรักษ์ที่ยังคงความหลากหลายทางชีวภาพ

พื้นที่ปกปักพันธุ์กรรมพืช เขื่อนอุบลรัตน์ อ.อุบลรัตน์ จ.ขอนแก่น เป็นพื้นที่ดำเนินงานหนึ่งในจำนวน 13 เขื่อน ที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย เข้าร่วมสนองพระราชดำริในโครงการอนุรักษ์พันธุ์กรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มีลักษณะภูมิประเทศเป็นภูเขาหินทราย มีโขดหินและทางลาดชัน มีพื้นที่ประมาณ 1554 ไร่ ระดับความสูง 190 -342 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง สภาพป่าโดยรวมเป็นป่าลักษณะป่าผลัดใบ (deciduous forest) พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าเบญจพรรณ (mixed deciduous forest) ซึ่งพัฒนามาจากป่าเต็งรัง (dry dipterocarp forest) การสำรวจกล้วยไม้ป่า ในพื้นที่ปกปักพันธุ์กรรมพืช เขื่อน

อุบลรัตน์ จะทำให้ทราบชนิดของกล้วยไม้ป่าที่มีในพื้นที่ รวมทั้งข้อมูลทางนิเวศวิทยา เพื่อเป็นข้อมูลเบื้องต้นในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

วิธีการศึกษา

สำรวจกล้วยไม้ป่าในพื้นที่ปกปักพันธุ์กรรมพืชเขื่อนอุบลรัตน์ จ.ขอนแก่น จำนวน 4 ครั้ง ครั้งละ 2 วัน ในเดือนมกราคม เมษายน กรกฎาคม และกันยายน 2552 บริเวณเส้นทางสำรวจที่กำหนดไว้ 3 เส้นทาง เส้นทางที่ 1 มีระยะทางประมาณ 950 เมตร เส้นทางที่ 2 มีระยะทางประมาณ 850 เมตร และเส้นทางที่ 3 มีระยะทางประมาณ 3,100 เมตร เพื่อเป็นตัวแทนของพื้นที่โดยรวม เก็บข้อมูลชนิดกล้วยไม้ทั้งประเภทอิงอาศัยและกล้วยไม้ดิน จดบันทึกลักษณะต้น และดอกกล้วยไม้จำนวนที่พบ ข้อมูลทางนิเวศวิทยา บันทึกภาพ รวมทั้งเก็บตัวอย่างต้นและดอก เพื่อนำมาจำแนกชนิดตามหลักอนุกรมวิธาน

ผลการศึกษาและวิจารณ์

จากการสำรวจทั้ง 4 ครั้ง พบกล้วยไม้ป่า 12 ชนิด (Table1) เป็นกล้วยไม้อิงอาศัย 9 ชนิด กล้วยไม้ดิน 3 ชนิด จัดจำแนกอยู่ใน 9 สกุล ระบุชนิดได้แล้วจำนวน 10 ชนิด และทราบเฉพาะชื่อสกุล 2 ชนิด คือ *Bulbophyllum* sp. 1 ชนิด และ *Dendrobium* sp. 1 ชนิด กล้วยไม้มีความจำเพาะกับระบบนิเวศของป่า โดยเฉพาะกล้วยไม้อิงอาศัย (วรชาติและประนอม, 2552) เช่น เข็มขาว (*Vanda lilacina* Teijsm. & Binnend) พบในป่าเต็งรัง บริเวณที่มีแสงแดดจัด เขาแกะ (*Rhyncostylis coelestis* Rchb.f. A.H.Kent) พบทั้งในป่าเต็งรังและป่าเบญจพรรณ ทั้งที่มีแสงแดดจัดและแสงรำไร ชนิดที่พบทั้งบนต้นไม้และบนโขดหิน ได้แก่ เอื้องดอกมะขาม (*Dendrobium delacourii* Guill) และ *Bulbophyllum* sp. สำหรับกล้วยไม้ดินส่วนใหญ่พบบริเวณที่โล่ง เช่น ว่านจูงนาง (*Geodorum*

ส่วนใหญ่พบบริเวณที่โล่ง เช่น ว่างจุงนาง (*Geodorum siamensis* Rolfe ex Downie) พบเป็นกลุ่มใหญ่ บริเวณลานโล่ง ช้างผสมโคลง (*Eulophia graminea* Lindl.) พบบริเวณโขดหิน กระจายเป็นกลุ่มเล็กๆ กล้วยไม้ชนิดที่พบจำนวนมากที่สุดในเส้นทางสำรวจ คือ เหาแกะ (*Rhyncostylis coelestis* Rchb.f. A.H.Kent)

กล้วยไม้ป่าที่สำรวจพบในพื้นที่ปกปักพันธุกรรมพืช เขื่อนอุบลรัตน์ จำนวน 12 ชนิด เป็นชนิดที่พบทั่วไป ในป่าเบญจพรรณ และป่าเต็งรัง มี 9 ชนิด ที่มีรายงานพบในพื้นที่โคกภูตาคา อ.เวียงเก่า จ.ขอนแก่น ซึ่งสำรวจพบกล้วยไม้ป่าจำนวน 40 ชนิด (จิตติพรและคณะ, 2548) การสำรวจกล้วยไม้ป่าในพื้นที่ปกปักพันธุกรรมพืช เขื่อนจุฬาภรณ์ และเขื่อนห้วยกุ่ม จ.ชัยภูมิ พบจำนวน 55 ชนิด (จิตติพรและคณะ, 2552) และ 27 ชนิด (จิตติพรและคณะ, 2554) ตามลำดับ กล้วยไม้ป่าพื้นที่เขื่อนอุบลรัตน์พบค่อนข้างน้อยทั้งจำนวนและชนิด เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวอยู่ใกล้เคียงกับชุมชน และเป็นพื้นที่เปิดที่เข้าไปในพื้นที่ได้ง่าย อย่างไรก็ตาม กล้วยไม้ป่าทุกชนิดล้วนมีคุณค่า และควรอนุรักษ์ไว้ให้คงอยู่ในพื้นที่ที่เป็นแหล่งกำเนิด

สรุป

สำรวจพบกล้วยไม้ป่าในพื้นที่ปกปักพันธุกรรมพืช เขื่อนอุบลรัตน์ จำนวน 12 ชนิด เป็นกล้วยไม้อิงอาศัย 9 ชนิด กล้วยไม้ดิน 3 ชนิด จัดจำแนกอยู่ใน 9 สกุล เป็นกล้วยไม้สกุลหวาย (*Dendrobium*) มากที่สุด จำนวน 3 ชนิด และพบกล้วยไม้เหาแกะ (*Rhyncostylis coelestis* Rchb.f.A.H.Kent) จำนวนมากกว่ากล้วยไม้ชนิดอื่นๆ ผลการสำรวจจะนำมาเป็นข้อมูลเบื้องต้นในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

คำขอบคุณ

ขอขอบคุณ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่ได้สนับสนุนทุนวิจัย ประจำปีงบประมาณ 2552 โครงการ

อนุรักษ์พันธุกรรมพืชฯ สำหรับคำแนะนำและเป็นที่ปรึกษางานวิจัย และการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ที่ได้สนับสนุนที่พัก อาหาร และการอำนวยความสะดวก ในเวลาที่ดำเนินงานวิจัยในพื้นที่

เอกสารอ้างอิง

- กิตติ กริทธิคุณานนท์ และ นฤมล กฤษณชาติ. 2550. กล้วยไม้เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูเขียว. ด้านสุทธนาการพิมพ์. กรุงเทพฯ.
- จิตติพร พิทยาธุวินิจ, วิไลลักษณ์ ชินะจิตร และพัฒนาภรณ์ วงษ์ทรงยศ. 2548. ความหลากหลายของกล้วยไม้ป่าในโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. หน้า 480-484. ใน เอกสารประชุมวิชาการครั้งที่ 3 ชมรมคณะปฏิบัติงานวิทยาการ อพ.สธ. “ทรัพยากรไทย: สรรพสิ่งล้วนพันเกี่ยว” 20-22 ตุลาคม 2548 ศูนย์อนุรักษ์พันธุกรรมพืชฯ คลองไผ่ อ.สีคิ้ว จ.นครราชสีมา.
- จิตติพร พิทยาธุวินิจ, วิไลลักษณ์ ชินะจิตร, อำนวย คำดี, พัฒนาการ วงษ์ทรงยศ, สมยศ บุญญสมภพ และ สรรวย พลเรือง. 2552. การสำรวจกล้วยไม้ป่าในพื้นที่โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เขื่อนจุฬาภรณ์ จ.ชัยภูมิ. หน้า 351-356. ใน เอกสารประชุมวิชาการชมรมคณะปฏิบัติงานวิทยาการ อพ.สธ. ครั้งที่ 4 “ทรัพยากรไทย: ผืนสุวรรณภูมิในฐานไทย” 20-23 ตุลาคม 2552, สวนสัตว์เปิดเขาเขียว อ.ศรีราชา จ.ชลบุรี.
- จิตติพร พิทยาธุวินิจ, วิไลลักษณ์ ชินะจิตร, อำนวย คำดี, พัฒนาการ วงษ์ทรงยศ, สมยศ บุญญสมภพ, สรรวย พลเรือง และวราชาติ โตแก้ว. 2554. การสำรวจกล้วยไม้ป่าในพื้นที่โครงการอนุรักษ์

พันธุ์กรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราช
กุมารี เชื้อหนัวยกุ่ม จ.ชัยภูมิ. หน้า 580-583.
ใน เอกสารประชุมวิชาการชมรมคณะ
ปฏิบัติงานวิชาการ อพ.สธ. ครั้งที่ 5 ”
ทรัพยากรไทย:ก้าวสู่โลกกว้างอย่างมั่นใจ”, 3 -
5 พฤศจิกายน 2554, ศูนย์ฝึกหนองกระเวียง
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยี ราชมงคลธัญบุรี อ.
เมือง จ.นครราชสีมา.

วรชาติ โตแก้ว, ประพนธ์ จันทร์โทย และ อัจฉรา
ธรรมถาวร. 2551. การสำรวจเบื้องต้นของพืช
วงศ์กล้วยไม้ในอุทยานแห่งชาติภูเรือ จังหวัด
เลย. วารสารวิทยาศาสตร์ มข. 36(3):197-205.

วรชาติ โตแก้ว และ ประพนธ์ จันทร์โทย. 2552.
ความหลากหลายของพืชวงศ์กล้วยไม้ใน

อุทยานแห่งชาติน้ำหนาว จังหวัดเพชรบูรณ์.
วารสารพฤกษศาสตร์ไทย 1(1): 49-59.

อมรรัตน์ บัวคล้าย. 2548. ความหลากหลายของกล้วยไม้
บริเวณเขาเขียว อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่.
วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาพฤกษศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Brummitt, R.K. and C.E. Powell. 1992. Authors of
Plant Names. Royal Botanic Gardens, Kew.

Nanakorn, W. and S. Indhamusika. 2000. Queen Sirikit
Botanic Garden. (Vol. 6). O.S. Printing House,
Bangkok.

Thaitong, O. 1999. Orchid of Thailand. Integrated
Promotion Technology Co., Ltd. Thailand.

Vaddhanaphuti, N. 2001. Wild Orchids of Thailand.
Silkworm Books, Chiang Mai.

Table 1. Wild orchids in Plant Genetic Conservation Project under The Royal Initiative of Her Royal Highness Princess
Maha Chakri Sirindhorn at Ubolratana dam.

Scientific Name	Flowering Period	Ecology
1. <i>Bulbophyllum</i> sp.*	-	Dry dipterocarp forest
2. <i>Cleisomeria pilosulum</i> (Gagnep.) Seidenf. & Garay *	July - August	Mixed deciduous forest
3. <i>Cleisostoma arietinum</i> (Rehb.f.) Garay *	January - February	Dry dipterocarp forest, , Mixed deciduous forest
4. <i>Cleisostoma fuerstenbergianum</i> F. Kraenzl. *	June - July	Dry dipterocarp forest
5. <i>Dendrobium delacourii</i> Guill. *	May - June	Mixed deciduous forest
6. <i>Dendrobium indivisum</i> (Bl.) Maq. *	July - August	Mixed deciduous forest
7. <i>Dendrobium</i> sp.*	-	Mixed deciduous forest
8. <i>Eulophia graminea</i> Lindl. •	January - February	Mixed deciduous forest
9. <i>Geodorum siamensis</i> Rolfe ex Downie •	March - May	Dry dipterocarp forest
10. <i>Habenaria dentata</i> (Sw.) Schltr. •	February - April	Mixed deciduous forest
11. <i>Rhyncostylis coelestis</i> Rehb.f. A.H. Kent *	April - May	Dry dipterocarp forest, Mixed deciduous forest
12. <i>Vanda lilacina</i> Teijsm. & Binnend *	January - February	Dry dipterocarp forest

* = epiphytic orchid, • = terrestrial orchid